

HUDUDLARNING IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANISHINING INSTITUTSIONAL MUAMMOLARI

Tashmetova Madina Muhammadxon qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universitetining magistranti

Annotatsiya: ushbu tezisdagi hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan institutsional muammolar o'rganiladi. Tezisdagi mintaqaviy o'sishni shakllantirishda boshqaruv, me'yoriy-huquqiy bazalar va institutsional salohiyatning rolini baholanadi. Tahlil natijalari hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajalaridagi haddan tashqari farqlar hududlar rezidentlarining iqtisodiy faollik imkoniyatlariga, ularning mehnat salohiyatidan foydalanish imkoniyatlariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shuning uchun tafovutlar ta'sirini O'zbekiston Respublikasida hududiy siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirishning belgilovchi xususiyati, deb hisoblash mumkin.

Kalit so'zlar: institutsional muammolar, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, mintaqaviy o'sish, boshqaruv, normativ-huquqiy bazalar.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

Ташметова Мадина Мухаммадхон кизи

магистрант Ташкентского государственного экономического университета

Аннотация: в данной тезисе рассматриваются институциональные проблемы, сдерживающие социально-экономическое развитие регионов. В тезисе оценивается роль управления, нормативной базы и институционального потенциала в формировании регионального роста. Результатами анализа являются крайние различия в уровнях

социально-экономического развития регионов. к возможностям экономической деятельности его резидентов, к возможностям использования их трудового потенциала имеет отрицательный эффект. Таким образом, влияние разногласий на территориальную политику в Республике Узбекистан можно рассматривать как определяющую особенность разработки и реализации.

Ключевые слова: *институциональные проблемы, социально-экономическое развитие, региональный рост, управление, нормативная база.*

INSTITUTIONAL PROBLEMS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS

Tashmetova Madina Muhammadxon kizi

Graduate student of Tashkent State University of Economics

Abstract: *this thesis examines the institutional problems hindering the socio-economic development of the regions. The thesis assesses the role of governance, regulatory frameworks and institutional capacity in shaping regional growth. The results of the analysis are extreme differences in the levels of socio-economic development of the regions to the opportunities of economic activity of its residents, to the opportunities of using their labor potential has a negative effect. Therefore, the impact of differences on territorial policy in the Republic of Uzbekistan can be considered as a defining feature of development and implementation.*

Keywords: *institutional problems, socio-economic development, regional growth, management, regulatory frameworks.*

KIRISH

O'zbekiston Respublikasidagi hududlararo tengsizlikni baholash ham zarur, chunki mahalliy o'zini o'zi boshqarish islohotini amalga oshirish markazsizlashtirishning afzalliklari va qiyinchiliklari o'rtasidagi muvozanatni topish muammosini yanada kuchaytiradi, bu qarama-qarshiliklar ehtimoli bilan ifodalanadi, joylarda tanlash erkinligini ta'minlaydi. Ijtimoiy tenglik, mahalliy muammolarni hal qilishda fiskal avtonomiya va shaffoflikni, boshqaruvning turli darajalarini muvofiqlashtirish zarurligini hamda mahalliy o'zini o'zi boshqarishning mustaqilligini talab qiladi. Ular o'rtasidagi farqlar aholi farovonligi darajasida namoyon bo'ladi. Mintaqalar tez o'zgarib borayotgan global sharoitga moslashishga intilayotgani sababli, ushbu institutsional to'siqlarni tushunish juda zarur bo'ladi. Ushbu maqola mintaqaviy rivojlanishga ta'sir qiluvchi turli institutsional muammolarni o'rganish va o'sish uchun yanada qulay muhitni yaratishga yordam beradigan potentsial yechimlarni taklif qilishga qaratilgan.¹

ASOSIY QISM

O'zbekiston Respublikasi hududlarining rivojlanish ko'rsatkichlari bo'yicha sezilarli darajada, xususan, juda yuqori iqtisodiy va ekologik jihatdan asoslanmagan hududdan unumli foydalanishning turli darajalari (birinchi navbatda, qishloq xo'jaligi), ulkan maydonlar va binolarning zichligi, ekologik toza kichik maydon hamda sanatoriy-kurort va tarixiy madaniy hududlarning katta qismi, foydalanish qonuniy cheklangan va alohida himoya rejimini talab qiladigan yirik hududlarning mavjudligi kabi farqlar bilan ajralib turadi. O'zbekiston Respublikasi

¹ Amin, A., & Thrift, N. (1995). Institutional issues for the European regions: from markets and plans to socioeconomics and powers of association. *Economy and society*, 24(1), 41-66.

iqtisodiyotning ichki ehtiyojlarga javob bermaydigan tarmoq va hududiy tuzilishini meros qilib oldi. Ayrim tarmoqlar hajmi jihatidan gipertrofiyaga uchragan, chunki xom ashyo manbalari davlatdan tashqarida qolgan (kimyo, neft-kimyo) yoki sotish bozorlarining bir qismi (metallurgiya, mashinasozlik) yo'qolgan. Boshqa tarmoqlar rivojlanmagan, ishlab chiqarishning bir qismi xo'jalik majmuasidan butunlay chiqib ketgan. Mustaqillikning dastlabki va 2000-yillarning boshlarida O'zbekiston Respublikasida yalpi mahsulotning deyarli 80 foizini tashkil etgan ochiq texnologik sikllarga ega bo'lgan tarmoqlar import qilinadigan xom ashyo, materiallar va butlovchi qismlarning muhim hajmini, shuningdek, mahsulotlarni sotish bozorlaridan tashqarida qidirishni talab qildi. Natijada hududiy xilma-xillik kuchaydi. Biroq, o'zaro ta'sirning, mumkin bo'lgan ta'sirining asosiy sharti aynan mamlakat iqtisodiy kompleksini tashkil etuvchi mintaqalarning xilma-xilligida yotadi. O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining butun davrida hududiy iqtisodiyotning reproduktiv jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlari natijasida ikkita belgilovchi tendensiya xarakterli bo'lib, hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining notekisligi, bu esa tez kuchayib, ishlab chiqarish, investisiyalar, inson va moliyaviy kapitalning yetakchi hududlar hududida konsentratsiyasiga hamda autsayder mintaqalarning (tushkun muammoli hududlar) paydo bo'lishiga olib keldi; ayrim hududlarning anklav iqtisodiyotining kuchayishi va boshqalarining asta-sekin pasayishi; asosan, tashqi savdo bozorlariga yo'naltirilganlik va global vaziyat bilan bog'liq bo'lgan mahalliy iqtisodiy faoliyat markazlarini shakllantirish kabi muammolarni hali ham davlat hududiy siyosatining an'anaviy vositalari bilan bartaraf etib bo'lmayapti.

O'zbekistonda ham hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish va uni boshqarish, hududlarning iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish masalalari iqtisodchi olimlarning bu boradagi ilmiy qiziqishlari sohasi bo'lib kelmoqda. Jumladan, hududiy sanoat majmualarini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini modellashtirish, mintaqalarni kompleks rivojlantirish, ishlab chiqaruvchi kuchlarni hududiy joylashtirish va boshqarish, mamlakat mintaqalari raqobatdoshligini oshirishning metodo-logik asoslarini takomillashtirish singari masalalar O'zbekistonlik iqtisodchi olimlardan S.S.G'ulomov, T.M.Axmedov, A.M.Sodiqov, A.M.Qodirov, Sh.H.Nazarov, B.Ro'zmetov, Sh.B.Imomov, P.Z.Xashimov, F.T.Egamberdiyev, A.A.Qayumov, A.J.Siddiqov, I.O.Yakubov va boshqalarning ilmiy izlanishlarida keng o'rin olgan. Mazkur vazifalar bilan bir qatorda, hududlarda xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning iqtisodiy manfaatlarini yanada to'laroq ro'yobga chiqarish, ishlab chiqarishni maqbullashtirish, ichki tarmoq va tarmoqlararo kooperatsiyani mustahkamlash hamda mahalliyashtirish jarayonlarini kengaytirish va mazkur soha imkoniyatlaridan samarali, to'liq foydalanish, eksportga mo'ljallangan raqobatbardosh mahalliy mahsulotlar ishlab chiqarishni ko'paytirish, hududlararo sanoat kooperatsiyasini rivojlanti-rish va shu asosida moddiy farovonlikni oshirish masalalari mintaqaviy iqtisodiy siyosatda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Institutsional muammolar ijtimoiy va iqtisodiy faoliyatni boshqaradigan doirada samarasizlik yoki nomuvofiqlik sifatida tavsiflanadi. Bu muammolar mintaqaviy kontekstlarda faoliyat yurituvchi turli siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy dinamikadan kelib chiqqan holda turli va ko'p qirrali bo'lishi mumkin. Muhim muammolardan biri samarali boshqaruvning yo'qligi hisoblandi. Ko'pgina

hududlarda boshqaruv tuzilmalari etakchilikning yomonligi, javobgarlikning yetarli emasligi va korrupsiya bilan ajralib turadi. Bunday sharoitlar institutlarning resurslarni samarali taqsimlash va aholi ehtiyojlarini qondirish qobiliyatiga to'sqinlik qiladi. O'sish uchun qulay muhit yaratish o'rniga, samarasiz boshqaruv resurslarning noto'g'ri taqsimlanishiga, investitsiyalarning bo'g'ilishiga va iqtisodiy sustlikni kuchaytiradi.

Bundan tashqari, siyosatning noto'g'ri olib borilishi ham jiddiy to'siqdir. Ham milliy, ham mintaqaviy darajada amalga oshirilayotgan siyosatlar ko'pincha aniqlikdan mahrum yoki jamoalar duch keladigan muammolarni hal qila olmaydi. Noto'g'ri ishlab chiqilgan siyosat natijalari resurslardan samarasiz foydalanishdan tortib, mo'ljallangan natijalarga erisha olmaydigan dasturlargacha, ijtimoiy-iqtisodiy tengsizliklarni yanada kuchaytiradi. Institutsional muammolarning yana bir muhim jihati resurslarni boshqarishdir. Mintaqaviy nomutanosibliklar ko'pincha iqtisodiy imkoniyatlar, ta'lim va sog'liqni saqlash kabi muhim resurslardan foydalanishning tengsizligidan kelib chiqadi. Ushbu resurslarni boshqarish va taqsimlash bo'yicha noto'g'ri strategiyalar qashshoqlikni davom ettirishi va turli ijtimoiy-iqtisodiy guruhlar o'rtasidagi tafovutni kengaytirishi mumkin. Bundan tashqari, resurslarni qazib olish va ulardan foydalanishda barqaror bo'lmagan amaliyotlar atrof-muhitning buzilishiga olib kelishi mumkin, bu esa kelajakda o'sish potentsialini cheklaydi.²

O'zbekiston Respublikasi va uning hududlarining ijtimoiy-sanoat, innovasion-texnologik va tabiiy-texnogen rivojlanishi muammolarini tahlil qilib, "agar hududlar mavjudligining tabiiy-iqlim sharoitlari, ularning xom ashyo va

² Szirmai, A. (2005). The dynamics of socio-economic development: an introduction. Cambridge University Press.

foydali qazilmalar bilan ta'minlanishi an'anaviy omil bo'lsa, hududiy rivojlanishni rag'batlantirish, keyin ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish tekisligida mintaqaviy rivojlanishning notekisligi yoki differentsiatsiyasi ilmiy jihatdan muvozanatli davlat siyosatini amalga oshirish orqali o'zgartirilishi mumkin. Hududlar rivojlanishidagi tafovutlar uchta yo'nalishda namoyon bo'ladi: 1) ko'rsatkichlarning miqdoriy o'zgarishi, ularning rivojlanish sur'atlarining farqlari; 2) mintaqaviy rivojlanish institusional muhitining notekis o'zgarishi; 3) tarkibiy o'zgarishlar (mulkchilik shakllari nisbatining o'zgarishi).

Manfaatdor tomonlarning ishtiroki yo'qligi samarali ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish yo'lidagi yana bir muhim to'siqdir. Mahalliy hukumatlar, biznes va fuqarolik institutlari hamkorlik qilmasa, natijada ko'pincha keng qamrovli va barqaror echimlarni keltirib chiqara olmaydigan tarqoq harakatlar bo'ladi. Rivojlanish tashabbuslari jamiyatlarning haqiqiy ehtiyojlariga mos kelishini ta'minlash uchun manfaatdor tomonlarning ishtiroki juda muhimdir. Mahalliy aholining mazmunli ishtirokisiz tashabbuslar yuqoridan-pastga yondashuv sifatida qabul qilinishi xavfini tug'diradi, bu esa jamoa a'zolari o'rtasida shubha va qarshilikni keltirib chiqarishi mumkin.

Ushbu institutsional muammolarning oqibatlarini juda katta va zararli. Samarali boshqaruvga ega bo'lmagan hududlar ko'pincha iqtisodiy o'sish uchun muhim bo'lgan investitsiyalarni jalb qilishda qiynaladi. Barqaror va shaffof boshqaruv tizimining yo'qligi noaniqlik muhitini keltirib chiqaradi, bu ham mahalliy, ham xorijiy investorlarni tushkunlikka soladi. Natijada, iqtisodiy turg'unlik yuzaga keladi, bu esa ishsizlik darajasining oshishiga va fuqarolar uchun imkoniyatlarning qisqarishiga olib keladi. Bundan tashqari, noadekvat siyosat

asoslarining oqibatlarini doimiy qashshoqlik va ijtimoiy tengsizlik shaklida namoyon bo'ladi. Aholining ehtiyojlarini qondira olmaydigan hududlar ijtimoiy tartibsizliklar va norozilikni boshdan kechirishi mumkin, bu esa rivojlanish manzarasini yanada murakkablashtirishi mumkin. Resurslarni samarasiz boshqarish uzoq muddatli ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan ekologik muammolarga hissa qo'shadi, tabiiy ofatlar yoki noqulay iqlim sharoitlari kabi ekologik inqirozlarga javob berishga tayyor bo'lmagan hududlarni yaratadi. Tabiiy resurslarning tanazzulga uchrashi nafaqat iqtisodiy samaradorlikka ta'sir qiladi, balki ushbu resurslarga bog'liq bo'lgan jamoalarning turmush tarziga ham tahdid soladi.³

Ushbu yo'nalishdagi ishlarda mualliflar mintaqalararo farqlar dinamikasini geterogenlikning statistik xususiyatlaridan foydalangan holda o'zgaruvchanlik koeffitsiyenti, Jini va Teyl indeksleri, qutblanish indekslaridan foydalanib tahlil qiladilar. Ta'kidlash joizki, nomutanosibliklarning tahdidli tabiatiga qaramay, hududiy rivojlanishdagi farqlar davlatning mintaqaviy siyosatining tartibga soluvchi ta'siriga deyarli ta'sir qilmaydi. Demak, batafsil tadqiqot va tasniflash, shuningdek, hududiy farqlarni tartibga solish usullarini ishlab chiqish zarurati tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Hududiy rivojlanishdagi farqlarning o'sishiga yo'l qo'ymaslik uchun tuzatilishi kerak. Shunday qilib, hududiy rivojlanish ko'rsatkichlaridagi farqlar takrorlanadigan, uzoq davom etadigan va tahdidli hodisadir. Yuqorida aytib o'tilganidek, O'zbekiston Respublikasida hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlaridagi farq uzoq vaqt davomida kuzatilib

³ Gibbs, David. "Ecological modernisation, regional economic development and regional development agencies." *Geoforum* 31, no. 1 (2000): 9-19.

kelinmoqda. Hududiy rivojlanish ko'rsatkichlarining ijtimoiy-iqtisodiy dinamikasidagi o'zgarishlar farqlar hajmiga ta'sir qilmaydi. Hatto O'zbekiston Respublikasi hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy ahvolidan yaxshilanishi ham mintaqaviy farqlarning qisqarishiga olib kelmaydi. Iqtisodchilar M.M.Boris, E.K.Polgar va Zlate A.Andlarning ta'kidlashicha, "Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi qator ijobiy o'zgarishlarga qaramay, ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarning chuqurlashishi to'xtatilgani yo'q, bu iqtisodiy makonda parchalanishni saqlab qolish omili bo'lib qolmoqda".

Hatto inqiroz hodisalari ham uning hajmiga ta'sir qilmaydi. Ushbu holatni 2020-yilda kutilmaganda yuzaga kelgan Toj virus pandemiyasi sharoitida nafaqat hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning inqirozgacha bo'lgan kamchiliklarini saqlab qoldi, balki yangi muammolarni, xususan, ko'rsatkichlarning nomutanosibligining yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. Bunday tendensiyaning oldini olish uchun o'z vaqtida olib borilgan islohotlar hozirgi kunga kelib, O'zbekiston Respublikasi mintaqalari rivojlanishidagi turli tendensiyalar aksariyat ko'rsatkichlar bo'yicha hududlararo tengsizlikni biroz bo'lsada kamaytirishga imkon berdi. Biroq bunday pasayish yetakchi va orqada qolgan hududlarning yaqinlashuvi asosida sodir bo'ldi, ya'ni inqiroz eng yaxshi ko'rsatkichlarga ega bo'lgan hududlarga ko'proq ta'sir ko'rsatdi. Boshqa tomondan, 2022-yil yakunlariga ko'ra, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning asosiy ko'rsatkichlari bo'yicha farqlar yana o'sdi va o'sishda davom etmoqda. O'sib borayotgan nomutanosiblik hududlar maqomlarining mustahkamlanishiga va ularning yuqori, o'rta va kam rivojlangan hududlarga (yoki yaxshi ta'minlangan hududlar, tranzit mintaqalar va orqada qolgan hududlar) bo'linishiga olib keladi,

turli hududlarda fuqarolarning turmush darajasidagi farqlarning kuchayishiga olib keladi. Bunday salbiy tendensiyalar mamlakatning iqtisodiy yaxlitligiga tahdid soladi, alohida hududlarning iqtisodiy rivojlanishining anklav xarakterini shakllantiradi va ularni o'z muammolarini hal qilishga qaratadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Alohida ta'kidlab o'tamizki, hududiy tengsizlikning o'sishi mintaqalar miqyosida ko'proq jadallik bilan sodir bo'ladi. Bunga hududlardagi ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, shuningdek, birlashish, ko'proq vakolatlar olish va davlat byudjeti bilan to'g'ridan-to'g'ri munosabatlarga o'tish natijasida alohida hududiy jamoalarning iqtisodiy qudratining o'sishi yordam beradi. Xususan, O'zbekiston Respublikasining 14 hududidan Toshkent shahar va Navoiy viloyatidan tashqari kapital qo'yilmalarni jalb qilishning eng yuqori hajmi viloyat markazlarida kuzatildi, bu boshqa hududiy birliklardan farqli o'laroq, ularda iqtisodiy faollikning ortib borishi natijasidir. O'zbekiston Respublikasi hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi farqlarni "noproportionallik", ularning namoyon bo'lish hodisasini esa "nomutanosiblik" deb belgilash va yanada tavsiflash maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Amin, A., & Thrift, N. (1995). Institutional issues for the European regions: from markets and plans to socioeconomics and powers of association. *Economy and society*, 24(1), 41-66.
2. Szirmai, A. (2005). The dynamics of socio-economic development: an introduction. Cambridge University Press.

3. Gibbs, David. "Ecological modernisation, regional economic development and regional development agencies." *Geoforum* 31, no. 1 (2000): 9-19.